

Fronteres contra els pobres, fronteres contra Crist¹

Suplement del Quadern n. 196 de CJ - (n. 230) - Novembre 2015
Roger de Llúria, 13 - 08010 Barcelona - 93 317 23 38 - info@fespinal.com
www.cristianismeijusticia.net

Se m'ha demanat una reflexió «que ajudi a obrir els ulls davant de la injustícia de les fronteres i animi al compromís i a la lluita per la causa dels nostres germans migrants». Rere d'aquesta petició hi havia una constatació: són molts els homes, les dones i els infants que moren a les fronteres de les nacions: les fronteres maten!

I se'm demanava que respongués a unes preguntes: què podem fer com a cristians en presència d'unes fronteres que se suposa que són necessàries per a controlar entrades i sortides en un estat sobirà, però que en realitat funcionen com a barreres que es pretén que siguin infranquejables en el camí d'una humanitat empobrida que busca un futur millor?; què podem fer com a cristians en presència d'unes fronteres dissenyades perquè

els pobres hi quedin atrapats, mutilats o morts?² Què podem fer?

Parlem de fronteres

Les fronteres dels estats no són de la meua incumbència. Em molesten. Sempre m'han semblat vexatòries. Totes. Suposo que són un mal que es justifica com a necessari per a protegir-nos. Suposo que són una manera de marcar territori.

Amb tot, el fet que les fronteres no m'agradin no seria raó per a no ocupar-me'n en aquesta seu. Si m'han demanat que ho faci, és perquè se'm considera testimoni de la violència que en unes fronteres concretes es fa als pobres, perquè en la meua vida s'han creuat innumbrables víctimes d'aquestes fronteres: homes, dones i nens als qui acollim,

escoltem, atenem amb l'esperança que trobin el seu camí cap al futur, però, alhora, sempre amb la por que, no més enllà de demà, aquest camí hagi acabat en la mort. Si parlo aquí de fronteres és perquè en les nostres esglésies, quan un emigrant demana la benedicció «per a fer el viatge», el beneïm com si li féssim una última unció per a enfrontar-lo amb la mort.

Parlem de fronteres en què es mouen homes i dones que hem de curar, perquè, ferits en cos i ànima, porten anys sagnant salut i seny en les concertines dels nostres drets, dels nostres privilegis, de la nostra abundància; homes i dones obligats a pidolar amb humiliació en ciutats i camins un pa que podrien guanyar-se amb la dignitat del treball. Aquestes fronteres que exploten, maltracten i maten els fills que Déu m'ha confiat perquè els cuidi,³ aquestes, són de la meva incumbència i per això en parlo.⁴

Parlem d'emigrants

Parlem d'homes, dones i infants eradicats de la seva terra, i no per una vocació divina, com Abraham (Gn 12,1), sinó per la fam, com Elimèlec (Rt 1,1-2), o per la violència dels poderosos, com els deportats, els exiliats i els esclavitzats de tots els temps (2Cr 36,17-21). Parlem d'homes, dones i infants expulsats de la seva llar, apartats de la seva cultura, desplaçats del seu món, designats com a irregulars, clandestins i il·legals, assenyalats com una amenaça, controlats com una malaltia, castigats com a delinqüents.

Aquells que van inventar filats amb fulles d'afaitar per a murs carceraris i camps de concentració, els han estès a les fronteres per fer-les impermeables. Ningú no acceptaria que ho fossin per als pobres; per això anem dient que les volem impermeables per als problemes, les

malalties, la por, tot i que tots sapiguem que només ho seran per als predilectes de Déu. Les volem tancades al voltant de la nostra abundància, i les dotem de tanques, de fossars, de detectors de moviment, calor i vida, perquè no ens inquieti el clamor dels que viuen en la misèria.

En el límit d'aquest món de privilegiats, amb arrogància i prepotència d'amos, hem penjat el cartell de «prohibit el pas». Ignorats i invisibles, Llätzer i les seves nafres, l'emigrant i els seus sofriments, han de quedar fora de la sala del nostre banquet.

Parlem d'indiferència

És una paradoxa: a les fronteres s'hi viu un drama que un cop rere un altre desemboca en tragèdia, però tot es consuma davant de la indiferència de la societat, sense que s'alteri la rutina de la nostra vida diària. Aquesta indiferència permanent, aquesta immunitat a la commoció interior, només és possible si no es veu allò que passa o si es justifica allò que es veu. Per això cal trencar el silenci; fer llum sobre l'escena; posar davant dels ulls el dolor dels petits de la terra; denunciar violències, injustícies i polítiques. No solament per amor als qui pateixen i moren a la porta de casa nostra, sinó també per amor als cecs que, a dins, no ens adonem que volent guardar la pròpia vida, l'estem perdent.

Si no veiem, si no sentim, si no som conscients de la nostra responsabilitat en allò que passa, no donarem una oportunitat a la justícia; no hi haurà lloc dins nostre per a la compassió; no serà possible l'hospitalitat.

Aquesta reflexió busca il·luminar des de la fe el drama d'una frontera, la d'Espanya amb el Marroc, i nodreix l'esperança que, veient i sentint, desemmascaran justificacions i confrontant-nos amb

l'evangeli, obrirem el camí a la commoció del cor i transformarem en lloc d'encontre aquell espai geogràfic i polític que avui és lloc de repressió i de tortura per als pobres.

Veure i sentir

A les tanques de Ceuta i Melilla tot està dissenyat per a veure i sentir: cables de detecció tridimensional, càmeres de vigilància, sensors de so, de moviment i tèrmics; i, a una banda i a l'altra de la frontera, dos exèrcits d'ulls i oïdes atents a un petit món d'homes, dones i nens a la recerca de pa.⁵ El que és sorprenent, el que és escandalós d'aquest dispendi en recursos tècnics i humans per a veure i sentir és que no està orientat a l'encontre, sinó al rebuig; no està orientat a l'hospitalitat, sinó a la crueltat; no està orientat a la solidaritat, sinó a la xenofòbia; no està orientat a la compassió, sinó a la repressió. Per a veure i sentir, els cristians no necessitem càmeres de vigilància, sinó ulls de misericòrdia; no necessitem sensors de so, sinó oïdes atentes al clamor dels pobres; no necessitem tècnica, sinó cor; no necessitem raons, sinó fe. Per a veure i sentir, necessitem adquirir mirada i oïda, cor i fe de Jesús de Natzaret.⁶

Els cristians no podem deixar aparçada a casa la mirada de Jesús sobre els pobres; no podem deixar de ser, com Jesús, un evangeli per als pobres; no podem deixar d'anar, com Jesús, amb l'evangeli als pobres, tot i saber que aquest camí no deixa beneficis ni al banc ni a les butxaques. Diguem-ho així: els cristians no podem separar acció política de fe professada, com no podem ni volem separar política de llibertat, política de justícia, política d'humanitat. Jesús va fitar amb ira aquells que ignoraven la necessitat de l'home (cf. Mc 3,5), i va mirar amb compassió el pobre.⁷

La política ens voldria muts, i per això mateix, cecs i sords davant del dolor dels necessitats. L'evangeli ens vol tan a prop d'ells que ens resulti impossible no veure'ls, que ens sigui impossible no sentir-los.

Encara més: alguna cosa em diu que mai no veurem els pobres si en ells no ens veiem a nosaltres mateixos; mai no els acollirem si en ells no ens acollim a nosaltres mateixos. El profeta ho va deixar insinuat quan va dir: «Comparteix el teu pa amb els qui passen fam, / acull a casa teva els pobres vagabunds, / vesteix el qui va despullat. / No els defugis, que són germans teus» (Is 58,7).

I el poeta místic sufi ho va expressar així:

Algú va trucar un dia a la porta del seu amic.

—Qui és? —va preguntar una veu des de dins.

—Jo!

—No pots entrar. Encara és massa d'hora i en aquesta casa no hi ha lloc per a allò impur.

Aquell home va abandonar el lloc, entristit, i durant molt de temps es va consumir en les flames de la separació. Però al final va tornar. Va començar a fer voltes al costat de la porta de l'amic, entre dubtes i temors. Finalment, es va decidir a trucar.

—Qui és?

—Tu!

—Passa, amic meu, ara que ja ets jo. Perquè a casa no hi ha lloc per a dos jo.⁸

L'estratègia del poder excloent és la d'assenyalar l'altre com el que ve a ocupar el teu espai, a aconseguir un lloc de treball que ja no estarà disponible per a tu, a disminuir els recursos, sempre limitats, del teu benestar.

Són molts els cristians —laics, religiosos, sacerdots i bisbes— que tenen i ajuden a tenir aquesta visió excoent de l'emigrant. En caritat, a aquests cristians i a nosaltres mateixos, voldria estalviar-nos aquella sorpresa última i terrible de descobrir que, quan exclòiem de la nostra compassió l'emigrant, deixàvem fora de la nostra vida Crist Jesús.

Desemascarar justificacions

Crec que les justificacions més comunes del rebuig a l'emigrant estan ben sintetitzades en una carta que vaig rebre d'un amic marroquí. Ell les resumia així:

Problemes econòmics i socials

L'emigrant fa possible que competeixin els salaris, i aquesta possibilitat tensa el clima social i exacerba la crisi econòmica. Els patrons s'aprofiten de la immigració per pressionar a la baixa els salaris. Els emigrants són els esclaus del segle XXI. L'emigració és, de fet, l'exèrcit de reserva del capitalisme. Quins llocs de treball ocuparan aquests emigrants si el país experimenta una desocupació massiva? On se'ls allotjarà? Com se'ls cuidarà si no hi ha recursos per a cuidar-nos a nosaltres mateixos? Si Espanya continua acollint tota la misèria del món, el seu sistema de protecció social desapareixerà.

Problemes de seguretat

En no tenir un treball, gran part d'aquesta immigració africana no arriba a integrar-se i es desvia cap a la delinqüència o el crim organitzat (tràfic de drogues essencialment), amb la qual cosa s'expandeix la inseguretat: robatoris, agressions... Hi ha un llaç entre immigració massiva i retorn de les societats europees al salvatgis-

me. El fonamentalisme islàmic i el terrorisme que se'n deriva es desenvolupen a Europa, i és allà on troben els seus millors reclutes.

Problema demogràfic

El fenomen de la substitució demogràfica és visible a les ciutats de l'àrea metropolitana de París. La població autòctona es veu obligada a sortir de zones urbanes en què la taxa d'immigració de poblacions no originàries del país ha crescut significativament, un fenomen que s'anomena *white flight*.

Problemes d'identitat i culturals

L'arribada massiva d'emigrants que no dominen la llengua del país d'acollida fa caure el nivell de l'escola pública. Es dona una oposició freqüent a matèries d'ensenyament escolar: cursos d'història, de filosofia, etc. Així, se sent a dir: «Voltaire és contrari a la meva religió», «*Madame Bovary* és una obra excessivament llicenciosa, és *haram* —il·legal, il·lícita, prohibida—». Els professors de filosofia són acusats d'islamofòbia i pateixen pressions insuportables en l'exercici de la seva missió. Està a la vista la fascinació pel gangsterisme, per la subcultura del rap... S'importen costums, conductes, codis culturals que, si més no, topen amb els autòctons. En són exemples la segregació de sexes, el vel, el masclisme assumit, els crims d'honor, els matrimonis forçats, la poligàmia, el control humiliant i sufocant de la sexualitat dels fills (l'obsessió per la virginitat, la persecució de l'homosexualitat...). Una minoria d'aquesta categoria d'emigrants aconseguix integrar-se perfectament en la societat d'acollida, la qual cosa demostra que l'obstacle a la integració no és certament ètnic, sinó cultural, només cultural.

En el mateix missatge, el meu amic, que sembla tot menys marroquí i musulmà, però que és una cosa i l'altra, afegia un apartat sobre mesures que en aquesta matèria ell considerava necessari adoptar:

Als qui emigren per raons econòmiques, cal ajudar-los, amb polítiques de desenvolupament oportunes, a fixar la seva residència en el país d'origen. S'ha de frenar l'explosió demogràfica a l'Àfrica (per mitjà de l'accessibilitat a la contracepció i la lluita contra els prejudicis populars que l'afecten).⁹ Cal lluitar contra la corrupció i les formes no democràtiques de govern, que neutralitzen l'esforç nacional de desenvolupament i que constitueixen un forat negre per a tota ajuda internacional. A més, és urgent protegir els drets dels infants, reconeguts en la Convenció sobre els Drets de la Infància, del 20 de novembre de 1989. En aquest document s'exigeix per als nens l'escolarització obligatòria fins als quinze anys d'edat.

Deuen haver observat que, un cop llegit el missatge del meu amic, ja no parlem dels emigrants i de les seves necessitats, sinó de la immigració i dels problemes que la immigració ens causa.

Però ell mateix em va retornar al terreny d'allò personal amb un *post scriptum* demolidor:

En allò que m'afecta, els meus pares van decidir portar-me al món només quan van tenir la certesa de disposar dels mitjans necessaris per a cobrir les meves necessitats. Els pobres que no disposin d'aquests mitjans, per favor, que no tinguin fills. No hi ha un dret a l'infant; aquest és una responsabilitat immensa i sagrada... El nen té dret a una família sana i equilibrada, materialment, moralment i espiritualment. La selecció natural vol que la misèria en totes les seves formes deixi de reproduir-se.

Vaig respondre a aquest missatge tan llarg del meu amic amb uns correus electrònics curtíssims, fills de la intuïció, de la inspiració del moment.

El primer deia: «Germà meu, tu fas el discurs del ric que té resolt el seu problema o que no se'n vol crear. Imagina ara que el teu raonament no el llegeixo jo, sinó un dels habitants de la muntanya de Beliones. Jo l'hauria llegit com una opinió sobre emigrants clandestins; ell l'hauria entès com una condemna a mort. Tu l'hauries condemnat en nom dels teus drets, dels teus privilegis, del teu món... Pensa-hi.»

El segon afirmava: «Si els pobres no tinguessin dret a tenir fills, jo mai no hauria nascut... Pensa-hi.»

I el tercer manifestava: «Si els pobres no tinguessin dret a tenir fills, la humanitat mai no hauria existit... Pensa-hi.»

Ara, ja només per a vostès, afegiria una reflexió. Observin com, davant de la necessitat reconeguda d'unes persones, la raó opta no per buscar-hi remei, sinó per eliminar el subjecte que pateix aquesta necessitat... Pensin-hi.

He dit «la raó». Podria dir, amb Eduardo Galeano, «el sistema»: «Aquest sistema assassina gent famolenta en comptes de matar la fam, i està en guerra contra els pobres, però no contra la pobresa.»¹⁰ Pensin-hi.

I una última observació en aquest apartat de «justificacions»: el pas, més o menys inconscient, que fem des de la consideració de la persona i les seves necessitats fins a la consideració dels problemes que la immigració ens ocasiona, implica una reducció, també més o menys inconscient, de les persones a objectes; amb tota naturalitat convertim l'ésser humà en mercaderia. Amb això, enmig de les meves preocupacions queda, un cop i un altre, no l'home, sinó

l'interès, el benefici; no hi quedes tu, sinó jo... Pensen-hi.

Confrontar-nos amb l'evangeli

Tornem a les fronteres i als exclosos que hi queden atrapats. La revelació situa l'home, els pobres, en el cor del dissenyi salvador de Déu. Jesús de Natzaret ho va donar a entendre amb paraules que amb la seva llum penetren l'enigma de l'univers:

I així com Moisès va enlairar la serp en el desert, també el Fill de l'home ha de ser enlairat, perquè tots els qui creuen tinguin en ell vida eterna. Déu ha estimat tant el món que ha donat el seu Fill únic perquè no es perdi ningú dels qui creuen en ell, sinó que tinguin vida eterna (Jn 3,14-16).

L'Apòstol, per la seva banda, pressuposa aquesta centralitat de l'home en el dissenyi de Déu cada vegada que confia a les paraules els misteris de la fe:

Beneït sigui el Déu i Pare de nostre Senyor Jesucrist, / que *ens ha beneït* en Crist / amb tota mena de benediccions espirituals dalt al cel. / *Ens escollí* en ell abans de crear el món, / perquè fóssim sants, irrepressibles als seus ulls. / Per amor *ens destinà* a ser fills seus per Jesucrist, / segons la seva benèvola decisió, / [...] / *En ell*, per la seva sang, / *hem obtingut la redempció*, / [...] / *En Crist hem rebut la nostra part en l'herència*; / ens hi havia destinat el dissenyi d'aquell qui tot ho duu a terme / d'acord amb la decisió de la seva voluntat (Ef 1,3-5.7.11).

El Verb de Déu es va fer home i el Fill de Déu *es va fer Fill de l'home perquè l'home*, unit íntimament al Verb de Déu, *es fes fill de Déu* per adopció.¹¹

En veritat, la glòria de Déu consisteix en el fet que l'home visqui.¹² En veritat,

Déu ha optat per l'home, pel pobre, i en fer-ho, s'ha posat contra si mateix.¹³

Això no obstant, són molts dins l'Església els que, tot i donar per sabuda aquesta evidència teològica, alhora l'obliden, com si es tractés de quelcom prescindible en el conjunt de l'evangeli. Obliden que a Jesús de Natzaret Déu l'ha ungit amb el seu Esperit per als pobres, i l'ha posat com a bona notícia en el camí dels pobres:

L'Esperit del Senyor reposa sobre meu, / perquè ell m'ha ungit. / M'ha enviat a portar la bona nova als *pobres*,¹⁴ / a proclamar als *captius* la llibertat, / i als *cecs* el retorn de la llum, / a posar en llibertat els *oprimits*, / a proclamar l'any de gràcia del Senyor (Lc 4,18-19).

I obliden que aquest mateix Esperit —l'Esperit de Crist ressuscitat— és el que ungeix i posa en el camí dels pobres el cos de Crist que és l'Església (cf. Jn 20,21-23).

Per més que els homes, també els eclesiàstics, ens obstinem a «posar al mig» les nostres raons, els nostres interessos, els nostres sabers, fins i tot la llei de Déu, Déu s'ha entossudit a «posar al mig» l'home amb la seva necessitat. I allà on nosaltres optem per allò nostre, Déu, passant fins i tot per sobre seu,¹⁵ opta per l'home i el seu alliberament. El Messies Jesús, l'ungit per l'Esperit de Déu per als pobres, opta sempre per l'home i contra el mal.

Ho fa amb l'esguerrat de la sinagoga, que el mateix Jesús «posa al mig» aquell dia de dissabte (cf. Mc 3,1-6): el bé d'aquell home està per damunt de la sacralitat del dissabte i per damunt de la seva pròpia vida. Ho fa amb la dona sorpresa en flagrant adulteri, que escribes i fariseus «posen al mig» aquell matí al temple de Jerusalem (cf. Jn 8,3-11): la

vida d'aquella dona està per damunt de les prescripcions de la llei de Moisès. Ho fa amb vosaltres, ja que «ell, essent ric, es va fer pobre per vosaltres, perquè us enriquéssiu amb la seva pobresa» (2Co 8,9).

El Messies Jesús pot dir amb veritat: «Aneu a anunciar a Joan el que sentiu i veieu: els cecs hi veuen, els coixos caminen, els leprosos queden purs, els sords hi senten, els morts ressusciten, els pobres reben l'anunci de la bona nova» (Mt 11,4-5).

Són molts els homes i les dones que es consideren cristians i que estarien disposats a barallar-se fins a ofendre, fins a perseguir, potser fins i tot fins a odiar, per la precisió en la formulació d'una doctrina i que, tanmateix, miren amb indiferència i passen de llarg davant del germà que jeu mig mort en el camí.

Jesús no va venir a ensenyar als mig morts una teologia nova, sinó que es va apropar a aquell home —es va apropar a nosaltres—, li va embenar les ferides, les hi va amorosir amb oli i vi, i, després de pujar-lo a la seva pròpia cavalcadura, el va dur a un hostal i el va cuidar (cf. Lc 10,30-37).

A la frontera, a la llum de la fe, només s'hi pot estar com el que serveix, com el

que estima, com a enviats de Déu amb el seu evangeli per als pobres.

Conclusió

Espero que a la frontera, a la llum de la fe, aprenguem a veure'ns a nosaltres mateixos i no ens tanquem en la nostra pròpia carn; que aprenguem a veure Crist i visquem pendents de la seva necessitat per posar-hi remei; que aprenguem l'estremiment del cor per les nostres ferides, per les ferides de Crist, obertes en el cos dels pobres.

Espero que a la frontera, a la llum de la fe, se'ns trobi sempre tan a prop dels pobres que se'ns confongui amb ells, que hi siguem u.

En Jesús de Natzaret, Déu se'ns ha revelat sense fronteres, un Déu que només somia que la casa se li ompli de fills.

A tu, Església cos de Crist, et va fer dels pobres el mateix amor que et va fer de Jesús: Església sense fronteres, Església mare de tots, Església que a tots s'ofereix espaiosa i oberta, com el cor de Déu.

Mons. Santiago Agrelo
missioner franciscà
i arquebisbe de Tànger

1. Publiquem la transcripció de la conferència que monsenyor Santiago Agrelo, bisbe de Tànger, va pronunciar a Cristianisme i Justícia amb motiu de la inauguració del curs 2015-2016, i el vídeo de la qual es pot visualitzar a www.cristianismeijusticia.net.

2. Ja sé que la llei mai no els anomenarà *pobres*: per a la llei són irregulars, homes i dones sense papers, sense un títol legal per a entrar en un país sobirà. I els mitjans de comunicació espanyols, també els de l'Església, li faran el joc al poder ocultant, rere paraules que la justifiquen, la violència que s'exerceix contra els pobres.

3. No és la meua missió entrar en debats de política, de filosofia, d'antropologia, ni tan sols de teologia. A mi se'm demana que, «amb la paraula i l'exemple», guiï el poble que se m'ha confiat; a mi se m'ha demanat «viure per als fidels», ser entre ells com el menor i el que serveix, proclamar a temps i a destemps la paraula de Déu. Aquest és el mandat que he rebut: «Estima amb amor de pare i de germà tots aquells que Déu posa sota la teua cura, especialment els preveres i diaques, els pobres, els dèbils, els que no tenen llar i els immigrants» (Carta circular a l'Església de Tànger, 18 de febrer de 2014).
4. Amb això dic que m'incumbeixen les opcions polítiques que provoquen milers de víctimes a les fronteres, tot i que alguns polítics evoquin el fantasma del nacionalcatolicisme per silenciar paraules que reclamen justícia. Un ministre catòlic no pot deixar l'evangeli a la porta del Consell de Ministres, com tampoc no deixa la seva laïcitat a la porta de l'església en què assisteix a l'eucaristia.
5. «Amb motiu dels assalts massius a les tanques de seguretat, el setembre de 2005 es van instal·lar segones tanques i se'n va augmentar l'alçària de tres a sis metres, amb asporsors de gas lacrimogen i cables de detecció tridimensional en l'espai intermedi, càmeres de vigilància i sensors de so, de moviment i tèrmics. Aquestes tanques tecnològiques poden ser controlades per les patrulles frontereres espanyoles des d'una sala de vigilància central, mentre que a l'altra banda de la frontera, i amb finançament de la UE, l'exèrcit marroquí ha establert nombrosos llocs de vigilància i campaments militars a la manera antiga, com posant setge al seu propi país, per vigilar l'aproximació des del sud a fronteres que ni tan sols reconeix com a legítimes, sinó que considera com un residu d'imposicions colonials.» Xavier RIBAS, *Las vallas fronterizas de Ceuta y Melilla. ¿Un paisaje para el futuro?* (2011).
6. En aquest punt els convido a llegir alguns fragments de l'Evangeli de Marc: Mc 1,29-34; Mc 1,40-42, i Mc 2,1-5.
7. En són exemples la paràbola del bon samarità (Lc 10,30-35), el passatge del fill d'una mare viuda (Lc 7,12-15) o la referència a la gentada de la qual Jesús se'n compadi, «perquè eren *com ovelles sense pastor*» (Mc 6,34).
8. Jâlâl al-Dîn Rûmî (1207-1273), poeta persa. Text pres d'unes notes de Xavier Melloni.
9. En aquesta matèria, el meu amic considera que «l'Església ha d'exercir un paper especial, utilitzant principalment la seva influència i la seva autoritat moral sobre les poblacions africanes a favor de la contracepció o de l'abstinència».
10. Citat a *Autogestión. Revista solidaria con los empobrecidos de la tierra* (febrer-març de 2015, núm. 107, pàg. 5).
11. Ireneu DE LIÓ, *Contra las herejías* (llibre 3, 19, 1).
12. Cf. Ireneu DE LIÓ, *Contra las herejías* (llibre 4, 20, 7).
13. «L'amor apassionat de Déu pel seu poble, per l'home, és alhora un amor que perdona. Un amor tan gran que posa Déu contra si mateix, el seu amor contra la seva justícia. El cristià veu perfilar-se ja en això, veladament, el misteri de la Creu: Déu estima tant l'home que, fent-se home ell mateix, l'acompanya fins a la mort i, d'aquesta manera, reconcilia la justícia i l'amor.» BENET XVI, Encíclica *Deus caritas est*, 10.
14. Amb un evangeli per als pobres, com a evangeli per als pobres.
15. Com diria el papa Benet XVI, «posant-se contra si mateix».